

KİMYANIN TƏDRİSİNDƏ PROBLEMLİLİK ŞAĞİRDLƏRİN İDRAK FƏALİYYƏTİNİ AKTİVLƏŞDİRƏN VASİTƏ KİMİ

M.N.Hüseynov, G.N.İsmayılova, D.N.Əhmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Məktəb islahatı ilə əlaqədar sənədlərdə və direktiv materiallarda şəxsiyyətin hərtərəfli inkişaf edib formalaşmasından danışılarkən gənc nəsildə əməli əhəmiyyəti olan bacarıq və vərdişlərin aşılması, insanın əmək üçün hazırlanması, təlim metodlarının həyatın tələblərinə uyğunlaşdırılmasının zəruriliyi xüsusi qeyd edilir.

Təlimin yeni məzmununa keçirilməsinin geniş vüsət aldığı indiki dövrdə təlim üsullarının təkmilləşdirilməsi, yeni, daha səmərəli üsul və priyomlardan istifadə edilməsinə məktəb həyatında bir nömrəli məsələ kimi baxılmalıdır. Çünki xalq təsərrüfatının bütün sahələrində çalışan mütəxəssislər kimi müəllimlər, o cümlədən onların mühüm hissəsini təşkil edən kimya müəllimləri də öz iş üsullarını get-gedə yaxşılaşdırmaqla, təlim üsullarını təkmilləşdirmək sahəsində daim axtarışlar aparmaqla yüksək müvəffəqiyyət qazanırlar. Bu baxımdan kimya fənninin öyrədilməsi prosesində şagirdlərdə idrak fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi mühüm psixodidaktik vəzifə kimi meydana çıxır.

Tədris prosesində şagirdlərin tam fəallığını təmin etmək, təfəkkürünü və digər əqli keyfiyyətlərini inkişaf etdirmək, müstəqilliyini artırmaq, təlim materiallarını şüurlu və dərinlən mənimsəmələrinə nail olmaq, şagirdlərin idrak fəaliyyətini maksimum səfərbərliyə almaq, düşüncələrini araşdırıb analiz vasitəsilə düzgün nəticələr çıxarmaq üçün dərsdə problem situasiyası yaradılır. Problemlə təlim həmçinin şagirdlərin dərin bilik qazanmalarına, həyatı əhəmiyyəti olan bacarıq və vərdişlərə yiyələnmələrinə imkan verir, məktəblilərdə bu və ya digər fənni, o cümlədən kimya fənnini öyrənməyə sonsuz maraq oyadır və dərsin intensiv keçməsinə şərait yaradır. Məhz buna görə də son illər məktəb pedaqogikasında irəli sürülən problemlə təlim metodik ədəbiyyatda müdafiə olunur və kimya fənninin tədrisində özünün müsbət nəticəsini verir. Bu isə kimyaçı müəllimləri kimya dərslərində problem situasiyası yaratmaq haqqında daha dəyərli fikirlər irəli sürməyə mülahizələr söyləməyə təhrik edir [7]

Kimya tədrisi zamanı problem situasiyası (vəziyyəti) yaratmaq dedikdə müəllimin şagirdlər qarşısında problemlər, başqa sözlə, həll edilməli olan nəzəri və ya praktik məsələlər qoyması və bununla da onları fikirləşməyə, axtarışlar aparmağa, çətinlikdən çıxmağa sövq etməsi nəzərdə tutulur. Kimya dərslərində problem situasiyası yaratmaq üçün müəllim sinif qarşısında problem xarakterli sualları, tətqiqat xarakterli məsələləri planı uyğun şəkildə irəli sürür, lazım

gəldikdə şagirdlərə yönəldici, istiqamətverici suallarla kömək edir. Dərsdə problem situasiya yaradılan zaman sinif qarşısında qoyulan suallar adi suallardan ibarət olmayıb, həlli çox düşünməyi, şagirdlərin yiyələndiyi bilikləri və qazandıqları həyat təcrübəsini xatırlamağı, onlardan müvəffəqiyyətlə istifadəni, zehni axtarışlar aparmağı, bu və ya digər çətinliyin həllini tələb edən suallardır. Başqa sözlə, dərsdə problem situasiya o zaman yaranır ki, şagirdlərin bu ana qədər təlim prosesi ərzində əldə etdiyi biliklər, qazandığı bacarıq və vərdişlər beyin süzgəcindən keçirildikdən sonra müəllim tərəfindən sinif qarşısında qoyulmuş suala düzgün cavab vermək üçün kifayət etməmiş olsun. Buna baxmayaraq şagirdlər irəli sürülmüş problemin həllinin vacib olduğunu, bunsuz sonrakı biliklər mənimsəməyin mümkün olmadığını dərk edir və başa düşürlər ki, yeni bilik əldə etmək lazımdır. Görkəmli tatar alimi M.İ. Mahmudovun fikrinə görə, problem vəziyyəti biliklə biliksizlik arasında ziddiyətdən ibarət olub, şagirdlərin düşünmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyə xidmət göstərir. Deməli, problemlə təlim anlayışı geniş olub, həm şagirdləri düşündürür və çətinliklər qarşısında qoyur, həm də çətinliyin aradan qaldırılmasını onlara öyrədir. [1,6]

Belə bir sual ortaya çıxır. Kimya tədrisində problem xarakterli suallardan nə vaxt istifadə etmək olar? Bizim fikrimizcə, belə suallar bütün kurs, müəyyən bölmə və konkret dərslə bağlı şəkildə sinif qarşısında qoyula bilər. Onuda qeyd edək ki, kimya dərslərində problem vəziyyəti yaratmaq üçün geniş imkanlar vardır. Görkəmli kimyaçı və metodist, professor V.P. Qarkunovun və professor R. Əliyevin fikrinə görə, məktəblərdə apardığımız müşahidələlərə və respublikamızın qabaqcıl kimya müəllimlərinin iş təcrübəsinə əsasən kimya tədrisi prosesində problem situasiyası aşağıdakı hallarda yaradıla bilər [2,3,5].

I. Problem situasiyası o zaman yaranır ki, şagirdlər yeni bilik axtarışına sövq edilmiş olsunlar. IX sinifdə <<Oksigen və kükürd misalında allotropiya haqqında anlayış>> mövzusu keçilərkən göstərilən idrakı vəzifənin necə həll edildiyinə baxaq. Sistemativ kimya kursunun bu hissəsində şagirdlər ilk dəfə <<allotropiya>> anlayışı ilə tanış olurlar. Buna görə də, hər şeydən əvvəl, allotropiyanın nə olduğunu aydınlaşdırmaq lazımdır. Lakin şagirdlərin diqqətini tanış olmayan sözə cəlb etmək üçün dərslərin mövzusunun müəllim tərəfindən elan olunması münasib bilinmir. Çünki bu tip problem situasiyada başlanğıc vəziyyət şagirdlərdə yeni bilik axtarmağa, kimya eksperimentinin proqnozuna və planlaşdırılmasına maraqlıdır. Bu zaman müəllim və şagirdlərin hərəkətinin, onların evristik fəaliyyətinin ardıcılığını belə ifadə etmək olar:

1. Problemin qoyuluşu: <<Bir bəsit maddənin başqa bəsit maddəyə çevrilməsi mümkündürmü?>>

2. Uşaqlar verilmiş suala müsbət və mənfi cavablar irəli sürürlər. Bu zaman müəllim sinif qarşısında belə bir sual qoyur

<<Xarici şəraitin təsirindən oksigenin xassələri dəyişə bilər?>>

3. Başlanğıc maddənin-oksigenin xassələrinin xarakteristikası.

4. Eksperimentin qoyuluşu(oksigenin içərisindən elektrik cərəyanı buraxılması).

5. Alınan maddənin xassələrinin xarakteristikasının verilməsi, adının və molekul tərkibin deyilməsi (uşaqlar bilmədikdə müəllim tərəfindən deyilir).

6. Oksigen və ozonun molekul tərkiblərinin və kütlələrinin müqayisəsi əsasında onların xassələri arasındakı fərqin izahı.

Göründüyü kimi, idrakı vəzifənin həlli gedişində əməliyyatlararası rabitə yeni anlayışın verilməsi ilə əlaqədardır. Şagirdlər həmin məsələnin həlli zamanı təcrübənin nəticəsinə, oksigen və ozon molekulu tərkibinin və kütləsinin müqayisəsinə əsaslanırlar. Beləliklə, uşaqlar sinif qarşısında qoyulmuş suallara əsasən oksigen və ozon haqqında əldə etdikləri bilikləri hafizələrində canlandırır, axtarışlar aparır, nəhayət, müəllimin köməyi ilə nəticə çıxarırlar və allotropiya anlayışının tərifini verirlər. Müəllim oksigen misalında şagirdlərdə allotropiya anlayışı haqqında aydın təsəvvür yaratdıqdan sonra kükürdün allotropik şəkildəyişməsi üzərində dayanır. O, qeyd edir ki, kükürd bir neçə allotropik şəkildəyişmə əmələ gətirir. Onlardan rombik, monoklin, plastik kükürd misal göstərilə bilər. Sonra hər üç allotropik şəkildəyişmənin xassələri haqqında müxtəlif məlumat verilir, fərqləri qeyd edilir. Bu isə şagirdlərin allotropiya haqqında anlayışının möhkəmlənməsinə səbəb olur. Şagirdlər dərk edirlər ki, allotropiya anlayışı tək-cə bir elementə(oksigenə) deyil, bir neçə elementə aid edilə bilər.

Beləliklə, <<Oksigen və kükürd misalında allotropiya haqqında anlayış>> mövzusunun tədrisində problem situasiya yaradılması nəticəsində şagirdlərdə dərsi öyrənməyə maraqlı, təcrübə edib nəticə çıxarmağa böyük həvəs oyadır.

II. Problem situasiyası o zaman yaranır ki, məlum nəzəri müddələrin köməyi ilə müşahidə olunan eksperimental faktları izah etmək zəruriyyəti meydana çıxsın. Bu tip idrakı vəzifənin natrium-sulfatın suda məhlulunun elektrolizi misalı üzərində necə həll olduğunu nəzərdən keçirək. Bu prosesdə müəllim və şagirdlərin hərəkət ardıcılığını aşağıdakı kimi göstərmək olar.

1. Natrium-sulfatın suda məhlulunun elektrolizinə aid təcrübənin aparılması.

2. Problemin qoyuluşu: nə üçün natrium-sulfatın suda məhlulunun elektrolizi nəticəsində katodda hidrogen, anodda isə oksigen ayrılır.

3. Oksidləşmə-reduksiya reaksiyaları haqqında tədris materialının təkrar edilməsi.

4. Natrium-sulfatın suda dissosiasiya etməsi prosesinin nəzərdən keçirilməsi.

5. Katodda gedən prosesin izahı.

6. Anodda gedən prosesin izahı.

7. Natrium-sulfatın suda məhlulunun elektroliz reaksiyası tənliyinin çıxarılması(elektroliz prosesinin tam tənliyinin yazılması).

8. Problemin həll edilməsi.

Bu problemin həlli də bundan əvvəlki problemin (allotropiya) həllində tətbiq edilən evristik müsahibəyə və müəllimin izahı metoduna əsaslanır [3,4]

Beləliklə, biz kimya dərslərində problem situasiyası yaradılmasının iki halını konkret misallar əsasında qeyd etdik. Göstərmək lazımdır ki, kimya tədrisi prosesində problem situasiyası daha bir sıra hallarda:

1) problemin müzakirəsində iştirak etmək momentinə qədər şagirdlərə bütün məsələlər aydın olmadıqda və onlar düzgün olmayan mülahizə irəli sürdükdə;

2) eksperimental faktlar və son nəticə məlum olduqda, lakin məsələnin həlli üçün üsul təklif etmək və ya bir neçə üsuldən ən səmərəlisini seçmək zəruriyyəti meydana çıxdıqda;

3) başlanğıc və son məlumatlar məlum olduqda və şagirdlərə məsələnin müstəqil həll edilməsi yolunu tapmaq təklif edildikdə yarana bilər.

Yuxarıda qeyd edilən altı tip idrakı vəzifə kimya tədrisi prosesində məsələnin sadə evristik həllinin başlayıb tətqiqat elementləri ilə qutarır və şagirdlərin dərk etmə qabiliyyətinin inkişaf xüsusiyyətlərini öyrənməyə imkan verir. Bu göstərir ki, kimya tədrisində problemlilik şagirdlərin idrak fəaliyyətini inkişaf etdirmək vasitəsidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. R.Y. Əliyev. Müasir kimya dərslərinə verilən tələblər haqqında. "Kimya və biologiya tədrisi" məcmuəsi. 1973, №1, s.23-42.

2. R.Y. Əliyev, R.Ə. Babayev. Kimya tədrisi prosesində tətbiq edilən müasir təlim üsulları. "Kimya və biologiya tədrisi" məcmuəsi. 1973, №1, s.5-17.

3. R.Y. Əliyev, Ə.T. Əzizov. Kimya təliminin prinsipləri, üsulları və priyomları. Bakı Universiteti Nəşriyyatı. 2002, səh.248.

4. R.Y. Əliyev, Ə.T. Əzizov. Kimyanın tədrisi metodikası. I hissə, Bakı Universiteti Nəşriyyatı. 2005, səh.368.

5. В.П.Таркунов. Проблемность в обучении химии, Журн. "Химия в школе", 1971, №4, с.61-66.

6. М.И.Махмутов. Организация проблемного обучения в школе. М.: 1977, с.285.

7. А.Е.Хуйало. Проблемный подход к изучению теории электролитической диссоциации. Журн. "Химия в школе", 1973, №3, с.51-59.

M.N.Гусейнов, Г.Н.Исмаилова, Д.Н.Ахмедова

Проблемность в обучении химии как средство активизации познавательной деятельности учащихся

РЕЗЮМЕ

В статье даются сведения о значении проблемного обучения и необходимости его применения в процесс преподавания химии. Авторы используя существующий литературный материал и опыты работы лучших учителей химии, указывают на необходимый случай для создания проблемной ситуации на уроках химии и на основе конкретных примеров излагают эти случаи.

M.N.Huseynov, G.N.Ismailova, D.H.Ahmadova

Problems in chemistry teaching as a means of activating students cognitive activity

SUMMARY

The article provides detailed information on the importance of problem – based learning and the need for its application in the process of teaching chemistry. The authors, using existing literature and work experiences of the best teachers of chemistry, point out the necessary cases for creating a problematic situation in chemistry lessons and based on specific examples these cases.

Açar sözlər: problemlı vəziyyət, idrak, oksigen, kükürd, allotropiya, elektroliz.

Ключевые слова: проблемная ситуация, познание, кислород, сера, аллотропия, электролиз.

Key words: problematic situation, cognition, oxygen, sulfur, allotropy, electrolysis.